

חיסולן של הקהילות בערי השדה

א. פעולות ההפחדה

בד-בבד עם השילוחים מגטו לודז' למחנה ההשמדה חלמנו עסקו הגרמנים במבצעי חיסולן של יתר הקהילות היהודיות בחבל ורטגאו. קדמו למבצעים אלו פעולות טרור ורצח בלא אבחנה. במקומות רבים אורגנו לפי הוראותיו של הימלר תליות פומביות כדי להפחיד את האוכלוסייה היהודית חסרת האונים ולשבור את רוחה. בגרמנית נקראו פעולות אלו אבשרקונגסמסנאמה (Abschreckungsmassnahme), כלומר מבצעי הפחדה.¹ בידינו רק פירווי מידע על פעולות נרחבות אלו, והנה תיאורן בקצרה.

ב- 6 בינואר 1942 תלו הנאצים בפומבי עשרה יהודים בוויילון (Wielun). ממקורות פולניים ידועים לנו שמותיהם של תשעה מן האומללים, ואלו הם: אליעזר אלכסנדרוביץ', פייבל שוידר - סנדלר, זלמן יעקובוביץ', יעקב יעקובוביץ', ישראל נובל - פועלים, ספינקא (שם פרטי לא ידוע), יחיאל פילך, וולף שמואלוביץ' - חייטים, משה זיסקו - בן 70.²

ב- 28 בפברואר 1942 תלו בגטו בז'י (Bageginy) שמונה גברים ושני נשים, בתלייה פומבית, לפי הוראותיו של מושל הגטו הנאצי, היינריך הקר (Heinrich Hecker).³ באותו החודש תלו הגרמנים תשעה יהודים מגטו אוזורקוב (Ozorkow). עם הנספים נמנה יוסף וולקוביץ, אב לארבעה ילדים קטנים. את הפעולה ארגן שטורמבנפירר היינריך בוטשקוב. (Sturmbannführer Dr Heinrich Butschkow), שהיה נציגו של קומיסר הרייך לחיזוק הגרמניות באזור.⁴

בגטו זיחלין (Zychlin) אורגנה תלייה פומבית ב-2 במרס 1942, יום לפני חיסול הגטו. כמה ימים לפני כן אסרו הגרמנים את יושב ראש היודנרט ואת מפקד שירות הסדר (המשטרה היהודית) ותלו את שניהם בבית הסוהר. בתלייה הפומבית נתלו יתר חברי היודנרט, אנשי שירות הסדר ומשפחותיהם. בהמשך ביצעו הגרמנים רצח המונים בקהל, שבמסגרתו נרצחו כמאתיים איש ואשה.⁵

ב- 3 במרס 1942 התבצעה תלייה פומבית ראשונה בגטו זדונסקה וולה (Zduncka Wola), שבמסגרתה תלו הגרמנים עשרה יהודים. אלו היו: יעקב ביאלק, שמעון יעקובוביץ, אברהם קרנגל, ליב רוגזינסקי, ישעיהו סנור, יחזקאל טרוסקולווסקי, נחום זילברברג, נחום יכימוביץ, שמואל מייסלר, וולף טוך. ב-21 במאי 1942 שוב נתבצעה באותו הגטו תלייה פומבית, ובה תלו הגרמנים עוד עשרה יהודים נוספים, ואלו הם: דוד חסקלוויץ, פשציק, מנדל כהן, ישראל מייזלר, מרדכי מורגנשטרן, הירש סבוזינסקי, שלמה זיליכובסקי, בנימין רודל, הירש סטזינסקי, יהודה שמול.⁶ הפעולות בוצעו בידי אנשי גסטפו מקומיים ועם מארגניהן נמנו: מושל הגטו וילהלם ביטל (Wilhelm Bittel), מפקד הגסטפו שטורמבנפירר הרברט וייגנד)

פיליפ גינר (Herbert Weygand), מפקד המשטרה הרמן פונקה (Hermann Funke) וסגנו הלמריך (Helmrich Filip Giener)⁷.

ב-17 במרס 1942 תלו בפומבי עשרה יהודים בגטו לנצ'יץ (Leczyca). הפעולה נעשתה בידי אנשי גסטפו מלודז' ומלנצ'יץ, ובין מארגני המאורע מוזכרים מושל נפת לנצ'יץ קולמאייר (Kollmeier), ראש העיר לנצ'יץ פרנץ יקובס (Franz Jakobs) וקצין משטרה ששמו פרופ (Propp)⁸.

באותו היום התקיימה תלייה פומבית גם בפודמביצה (Poddebice) בכיכר שליד הכנסייה. הגרמנים הכריחו את כל תושבי הגטו וכן פולנים רבים לצפות בתליות. עם הנרצחים נמנו: אבא גרינבאום, אברהם שייבה, אברהם קופלוביץ, שמואל שיע, וולף שטטלנדר.⁹

ב-23 במרס נתלו בפומבי בגטו בלכטוב (Belchatove) עשרה יהודים. עם מארגני האירוע נמנה ראש העיר בלכטוב ג'וזף טרמלר (Josef Tramlar). כמו בכל המקומות האחרים, כן גם כאן גורשו כל תושבי הגטו בלא יוצא מן הכלל מבתיהם והוכרחו לצפות בתלייתם של האנשים.¹⁰

לפי עדויות של גרמניות תושבות בלכטוב, אוגניה קירש (Eugenie Kirsch) ואוגניה שטלצר (Eugenie Stelzer), היה אחד הנתלים יעקב ארליך, לשעבר מנהל בנק.¹¹ יתר שמותיהם של ההרוגים אינם ידועים.

בסוף אפריל תלו בפומבי בגטו זלוב (Zelow). עשרה יהודים. את האירוע ארגן מושל הנפה, יוהנס ברגר (Johannes Berger).¹²

בראשית הקיץ (התאריך המדויק אינו ידוע) תלו הגרמנים בפומבי בגטו לוטוטוב (Lututow). יהודי ששמו גלסמן וירו בשלושה-עשר יהודים אחרים. הרצח בוצע בידי אנשי גסטפו וז'נדרמים מקומיים בפיקודו של גאורג שטרייכר (Georg Streicher).¹³

ב-23 ביוני 1942 תלו הגרמנים בקובלה פנסקיי (Kowala Panskie) עשרה יהודים אנשי שירות הסדר, מלבד תושבי גטו אחרים.¹⁴ הפולני, סטניסלב קצ'מינסקי (Stanislaw Trzaskala), שהיה עד לאירוע זיהה בין התלויים שני חייטים טז'סקלה (Podchlebniak) ופולכלבניאק (Podchlebniak) וכן אופה צעיר בן שמונה-עשרה.¹⁵

ב-27 ביולי 1942 תלו אנשי גסטפו בפומבי בגטו ורטה (Varta) שלושה-עשר יהודים. עם התלויים נמנו יושב ראש היודנרט לונדון, הרב אליהו לסקובסקי ובנו, מנהיג הציונים הכלליים שמואל ירוזלימסקי, מנהיג אגודת ישראל מרדכי רוטשטיין, פייביש מאירוביץ, עזרה רוזנוולד, משה שמעון קלינובסקי, לנדסברג.¹⁶

ב. הגירושים

עד סוף קיץ 1942 נמשכו בלי הפוגה מבצעי חיסולם של הגטאות בוורטגאו. אבל מחודש פברואר אותה שנה חל שינוי ניכר בשיטות החיסול שהפעילו הגרמנים. במבצעי החיסול

הראשונים גורשו כל התושבים היהודים לחלמנו או נרצחו בו במקום. כך היה בעת כשחוסלו היישובים היהודיים בעיירות בביאק, קלודוה, סומפולנו, דומביי, קולו, איזביצה קויאווסקה, דמבי שלחצקי, נוביני ברדובסקיי, גרודזייץ. לאחר גל החיסולים האלה החליטו הגרמנים מפברואר 1942 לעשות את החיסולים אגב סלקציות, כלומר לבחור לעבודות כפייה כמה מתושביהם של רוב הגטאות לצרפם למשלוחים המיועדים להשמדה מיידית במחנה חלמנו.

שינוי השיטה נעשה בהתאם להחלטותיה של צמרת המשרד הראשי לביטחון הרייך ולהחלטות שהתקבלו בוועידת ונזה הידועה, שכונסה ב-20 בינואר 1942. כבר בוועידה זו, שנועדה להביא לתיאום של פעולות ההשמדה הטוטלית של היהודים שנקטו מוסדות הרייך השונים, סוכם להשאיר את מקצת היהודים בחיים לפרק זמן כדי לנצלם לעבודות כפייה. תנאי העבודה נועדו לגרום להמתתם ההדרגתית של כל עובדי הכפייה היהודים במסגרת התכנית הנאצית שנקראה ורניכטונג דורך ארבייט (Vernichtung durch Arbeit), כלומר: חיסול באמצעות עבודה.¹⁷

ב-1 במאי 1942 שיגר מושל ורטגאו, גרייזר, מכתב להימלר, ובו הודיע לו שבחודשיים או בשלושה החודשים הקרובים יסתיים המבצע שאישרו הימלר והיידריך לרצוח (לטפל טיפול מיוחד - Sonderbehandlung - כלשון המכתב) מאה אלף יהודים בחבל ורטגאו. אין ספק שבמכתב זה באה לידי ביטוי התכנית להימנע במשך פרק זמן מסוים מרצח טוטלי של כל יהודי ורטגאו, ולהניח בחיים מספר מסוים של יהודים ששימשו עבדים לעבודות כפייה.¹⁸ בהתאם למדיניות חדשה זו נבחרו בסלקציות שנעשו בעת חיסולם של הגטאות כמה מתושביהם, גברים ונשים, שיועדו לעבודות כפייה. מיעוטם הועברו למחנות לעבודות כפייה שהיו פזורים בחבל ורטגאו ורובם - שמונה-עשר אלף וחמש מאות גברים ונשים בסך-הכול - הועברו לגטו לודז'.¹⁹

גטו לודז' היה הגטו היחיד שהוחלט להניחו על כנו לפרק זמן בשעה שכל הגטאות בערי השדה בחבל ורטגאו חוסלו כליל.

חיסולם של הגטאות נעשה בידי הגסטפו ובידי כוחות משטרה גרמניים מתוגברים ובהשתתפותן של יחידות מאולתרות מקרב אזרחים גרמנים מקומיים, "פולקסהדויטשה", שחומשו לצורך זה אף כי פעלו בלבוש אזרחי. כל הכוחות האלה פעלו בברוטליות הרגילה שאפיינה את פעולות ההרג של הנאצים, ומחזות הזוועה היו חיזיון נפוץ בכל המקומות בלי יוצא מן הכלל. הגרמנים התעללו בטרפם, המציאו שיטות עינויים אין-סופיות וטבחו באנשים בלי רחם. הם רצחו באכזריות את החולים ואת הזקנים שלא היו מסוגלים להתייצב במקומות הריכוז במהירות המתבקשת. לשיא הגיעה התבהמותם של הגרמנים בהתאכזרותם כלפי הילדים. הם היו קורעים תינוקות וילדים קטנים מזרועות אימותיהן, ולנגד עיניהן היו משליכים אותם לעבר קירות ומשאיות ומנפצים את ראשיהם. כל מעשי הזוועה הללו התרחשו עוד

קודם שהועברו רוב המיועדים להמתה אל מחנה חלמנו. דומה שהגרמנים התחרו ביניהם מי יכאיב, יענה ויהרוג יותר.

תפקיד מיוחד במבצעי חיסולם של הגטאות בחבל ורטגאו מילא הנס ביבוב, ראש מנהל הגטו בלודז'. הוא השתתף בסלקציות בגטאות רבים ובחר במיועדים להעברה לגטו לודז' וכך היה לאיש החורץ את גורלם של בני אדם, מי ימות מוות מידי בחלמנו ומי יוסיף לחיות פרק זמן כעובד כפייה בגטו לודז'. לא אחת הוא הראה אכזריות בעת הסלקציות כרוב הגרמנים שעשו את פעולות החיסול. ביבוב הצליח לדחוק את רגליהם של גרמנים אחרים שהקימו מפעלי תעשייה בגטאות של ערי השדה בחבל ורטגאו כדי לנצל את כוח העבודה של היהודים הכלואים שם. כך, למשל, ניצח ביבוב את יריבו אוגוסט בינגר (August Buenger) שהקים בגטו בז'יני מפעל לתפירת מדים בהזמנת הוורמכט. בינגר ביקש את התערבותו של הצבא הגרמני כדי להניח את המפעל שלו על תלו, ואילו ביבוב שגייס נגדו את הס"ס, אילץ את בינגר, בהוראתו של הימלר להעמיד לרשותו את מפעלו על כל ציודו ולהעבירו לגטו לודז'. כך אירע גם למפעל הגרמני "שטריגל-וגנר" (Striegel und Wagner) ולמפעלים גרמניים בגטאות אחרים. בתמיכתם של הס"ס ושל מושל חבל ורטגאו, גרייזר, נעשה ביבוב לתעשיין הגרמני היחיד שריכז בידיו את המונופול לניצול כוח עבודה יהודי זול בגליל ורטגאו.

20

בידינו מצוי מידע חלקי בלבד על מהלכם של מבצעי החיסול בגטאות ורטגאו, אף כי יש הבדלים של ממש בטיב המידע שהתקבל מן הגטאות השונים. מכמה גטאות נשמרו עדויות וגם תיעוד משפטי המאפשר לתאר ביותר פירוט את המאורעות, ואילו על אחרים יש בידינו מידע כללי בלבד. זאת ועוד, התיעוד על כמה גטאות דל כל-כך עד שאין כל אפשרות לשחזר את מהלך המאורעות ולפעמים גם לא את התאריכים המדויקים של מבצעי החיסול. והנה תיאור קצר של מהלכם של מבצעי החיסול בגטאות שונים על סמך התיעוד שבידינו.

זיחלין (Zychlin)

הגטו חוסל ב-3 במרס 1942, יום לאחר התלייה הפומבית והרג ההמונים בגטו. היהודים הנותרים, כשלושת אלפים ומאתיים בני אדם, הצטוו להתרכז בכיכר השוק, ושם הועלו רובם על עגלות שהוחרמו למטרה זו מאיכרי הסביבה. כל מי שהתנגד או הסתתר נורה במקום. כמו כן נורו למוות רבים ממי שלא הזדרזו לעלות על העגלות. המגורשים הוסעו תחת משמר של שוטרים גרמנים רבים לתחנת רכבת בקרושניוויצה, ושם הוכנסו לקרונות והוסעו אל מחנה ההשמדה חלמנו.²¹

בניקי (Sanniki)

הגטו בסניקי חוסל ב-18 במרס 1942. פרטים על המאורעות באותו יום ידועים לנו מזיכרונותיו של אחד הניצולים, הרב יהושע ארונוסון. באותו היום כיתרו הגרמנים את הגטו במפתיע. האנשים הוצאו מבתיהם, הוכו באכזריות ורוכזו בכיכר, ושם החזיקו אותם הגרמנים במשך חצי יום. בתחילה הוכרחו היהודים להתעמל בניצוחם של הז'נדרמים. אחר-כך הם נצטוו לשבת, ונאמר להם שאם יעשו ולו תנועה קטנה ביותר או יוציאו מפייהם ולו מילה אחת, תיפתח עליהם אש. בסופו של דבר הובילו אותם הגרמנים למשאיות והסיעו אותם לכיוון גוסטינין. נראה ששם נעשתה סלקציה. הרב ארונוסון נמנה עם קבוצה גדולה של גברים מסניקי והסביבה שהוכנסו בגוסטינין לרכבת והועברו למחנה קונין. כל יתר תושבי הגטו בסניקי נרצחו בחלמנו.²²

קרושניוויצה (Krosniewice)

הגטו ובו כאלפיים איש חוסל במרס 1942. מבצע החיסול נמשך ימים מספר בשל התנגדותם של היהודים ובשל בריחות המונים שלהם. ראש העיר גויס לצורך פעולת הטעיה, ובנאום שנשא באוזניהם של היהודים שנצטוו להתאסף במרכז הגטו, הודיע להם שעליהם להתכונן לנסיעה לבסרביה. לאחר הנאום הורשו היהודים לשוב לבתיהם, אבל למחרת היום פתחו כוחות גרמניים גדולים במבצע חיסול. המבצע התנהל בברוטליות רבה ביותר, בעיקר בשל ההתנגדות שהראו היהודים. בשוק הבהמות העירוני ששכן מחוץ לגטו הכינו הגרמנים מחנה מעבר זמני, אגב ניצולם של הצריפים שהיו במקום ושימשו להחזקת הבהמות לפני מכירתן. היהודים גורשו באכזריות רבה לאותם צריפים בקבוצות של כמה מאות, כעבור כמה ימים הועברו משם לחלמנו. רבים מהם נורו למוות במקום.²³

קוטנו (Kutno)

הגטו בקוטנו, שהיו בו כשבעת אלפים יהודים, חוסל בסוף מרס 1942. בתחילת מבצע החיסול נאסרו כל חברי היודנרט ואנשי שירות הסדר. הם הובאו לבית הקברות ושם נורו למוות. תושבי הגטו הוכרחו לעלות על משאיות, בקבוצות של כמה מאות אנשים²⁴ והועברו אל בית חרושת לסוכר ששכן מול תחנת הרכבת ושחיה בו שלוחה של מסילת הרכבת. כאן רוכזו היהודים במשך כמה ימים ואחר-כך אולצו לעלות על קרונות הרכבת שהמתינו במקום. היעד היה מחנה השמדה חלמנו.²⁵

לנצ'יץ (Leczyca)

הגטו בלנצ'יץ חוסל בימים 10-12 באפריל 1942. מספרם של תושבי הגטו עמד על כשלושת אלפים איש. המגורשים לא הועברו ישירות לחלמנו אלא רוכזו קודם בפודמביצה וכאן היו שותפים לגורלם של יהודי המקום.²⁶

הגרמניה הלנה קלס (Helene Klass), שמשפחתה התיישבה בלנצ'יץ לאחר פלישתה של גרמניה לפולין, היתה עדה לחיסולו של הגטו המקומי, והעידה על כך לאחר המלחמה בבית משפט בדורטמונד:

אנשי שוצפוליצ'י הוציאו את היהודים מן הגטו והעמיסו אותם על עגלות. אבל לדעתי, הפעילים ביותר בכיכר השוק היו אנשי הגסטפו. אלה התעללו ביהודים, הכו אותם ופגעו בהם ודחפו אותם במכות לעלות על עגלות הסולמות. אני סבורה שבידי אנשי הגסטפו היו גם שוטים. בייחוד אפשר לומר שהן אנשי השוצפוליצ'י והן הגסטפו לא התחשבו כלל ביהודים. יותר מזה, אפשר לומר שבכל הזדמנות הלכו את היהודים והתאכזרו אליהם. אני יודעת זאת משום שכגרמנים היו לנו פעמים רבות קשרים עם השוטרים בלנצ'יץ.²⁷

פודמביצה (Poddebice)

הגירוש מגטו פודמביצה התבצע במחצית חודש אפריל 1942. הגטו כותר בכוחות ס"ס חזקים, כולל יחידת ס"ס שבאה במיוחד לשם כך מלודז'. בארגון החיסול ובביצועו השתתפו אנשי גסטפו מלודז' ומלנצ'יץ. על המבצע פיקדו שני קציני ס"ס בדרגת האופטשורמפירר. אלו היו הרמן ורנר (Hermann Werner) וברונו אולה (Bruno Uhle). יהודי הגטו, שמספרם עמד על כאלף ושמונה מאות איש נצטוו להתייצב בחצר הארמון המקומי, ומשם הם הועברו אל הכנסייה המקומית ונדחסו בה, וכך הוחזקו שם במשך עשרה ימים בלא אספקת מים ומזון. במקום התחוללו מעשי זוועה. עשרים ושמונה אנשים לא החזיקו מעמד בתנאים הנוראיים ונפחו את נשמתם. רק אחר-כך הוצאו האומללים מן הכנסייה קבוצות-קבוצות, ובעקבות סלקציה שנעשתה בהם נרצחו בו-במקום מקצת הזקנים והילדים. כמה גברים ונשים שנמצאו כשירים לעבודות כפייה הועברו לגטו לודז', וכל השאר שולחו למחנה ההשמדה בחלמנו.²⁸

פרטים על המאורעות בפודמביצה רשם ביומנו גרמני ששמו פרנץ בוק (Franz Bock), שכיהן בעת הכיבוש בתפקיד ראש העיר מטעם השלטונות הגרמניים. האיש שהיה אנטי נאצי בהשקפתו, לא נכח בעת המאורעות של חיסול הגטו, שכן הוא שהה אז בחופשה. לאחר שחזר למקום העלה על הכתב את מה ששמע על מה שהתרחש בגטו מפיו של ידידו, עד ראייה גרמני זקן, שאף הוא היה אנטי נאצי. וכך רשם פרנץ בוק ביומנו ב-5 במאי על המאורעות בחודש אפריל 1942, כפי ששמע אותם מפי ידידו:

אדוני ראש העיר, לא אשכח את המחזות השטניים האלה כל עוד אני חי. הם ימרו את חיי עד גיל זקנה. מעולם לא האמנתי שבני אדם - בני אדם גרמנים - מסוגלים להיות כה פראים, כה סדיסטים, כה שטניים. עשרה ימים הוחזקו היהודים בכנסייה כשהם דחוסים יחד. הם נלקחו לשם כפי שהם, בלא מיטות ושמיכות, בלא לבנים, בלא כף ומסרק, בלא כלים לחיי יום-יום. תאר לעצמך, כשלושת אלפים איש משני המינים ובני גילים שונים, גברים ונשים, ילדים וזקנים, חולים ומתים - כולם במקום אחד. האנשים לא יכלו לשכב במשך הלילה. הדלתות נשמרו יום ולילה בידי אנשי ס"ס.²⁹

ולוצלוק (Wloclawek)

הגטו חוסל בסוף חודש אפריל 1942. בימים שקדמו למבצע החיסול הרגו הגרמנים ביריות יהודים רבים בתוך הגטו. החוקר הפולני יז'י ליבישווסקי (Jerzy Libiszewski) נקב בשמותיהם של מקצת הנרצחים באותם ימים. ואלו שמות הנרצחים: גיטלה ברקוביץ, ישעיהו בז'זינסקי, יוסף פוקס, בר גניאזדו, נח גרונווייל, שמואל הלפרן, הרש ישיון, אליהו יעקובוביץ, משה קורנדורף, אידה מרקוביץ, ירחמיאל מוטיל, רחל רוטמן, אברהם אונגר, יצחק וארשווסקי, מרדכי ורוצלבסקי, מכה ז'ולטה.³⁰

סלז'בו (Sluzewo)

הגטו חוסל במחצית מאי 1942.³¹

פביאניץ (Pabianice)

חיסול הגטו ובו כתשעת אלפים יהודים נעשה בימים 16-20 במאי 1942. עוד בחודש מרס אותה שנה סומנו כל תושבי הגטו. מי שנחשבו כשירים לעבודות כפייה סומנו באות A וכל האחרים - באות B. קרה שגם אנשים בריאים השתדלו לקבל את החותמת B כדי שלא יישלחו למחנות לעבודות כפייה.

ב-16 במאי כותר הגטו בכוחות משטרה גדולים מיחידות השוצפוליצי, המשטרה הפלילית - הקרימינפוליצה (קריפו) והגסטפו, בפקודו של מפקד משטרת פביאניץ הנס מאייר (Hans Mayer). כל היהודים נצטוו לעמוד בפתח בתיהם, בלי חפצים כלשהם, כביכול לצורך רישום חוזר של התושבים. הגרמנים סרקו את הבתים, וכל מי שניסה להתחבא נורה והומת בו-במקום. עוד באותו היום הוליכו הגרמנים את היהודים למגרש הספורט שבמרכז העיר, השייך לבית החרושת "קרובה-אנדר" (Krusche und Ender), ובמשל יומיים החזיקו אותם שם צפופים ודחוסים. בפרק הזמן הזה עשו השוטרים הגרמנים סלקציה והפרידו בין מי שהוחתמו באות A ובין מי שהוחתמו באות B, בלי להסס להפריד בין בני משפחה ואף לקרוע ילדים

מזרועות הוריהם בברבריות שאין לה קץ. כל מי שהראה ולו סימן קל של התנגדות נורה במקום. את מספרם של הנרצחים לא ניתן לקבוע. ההיסטוריון הפולני קרדס (Andrzej Kardas) שחקר את אירועי חיסולו של הגטו בפביניץ, הצליח לנקוב בשמם של נרצחים מעטים בלבד, ואלו הם: יואל גולדסובל בן 72, שלמה-ליב יודקוביץ בן 77, יוסף קריסטובסקי בן 47, משה שיירדסקי בן 17, משה ינקובסקי בן 18, חנוך ברלינסקי בן 17, וולף מנדל בן 65, לאה מנדל בת 35, משה באואר בן 86, משה לוי בן 63, פייבל הופנונג בן 59.

ב18- במאי חוסל בית החולים של הגטו. וכך כתב קרדס על חיסולו של בית החולים:

בעת חיסולו של בית החולים היהודי ב18- במאי 1942 נהגו השוטרים הנאצים בברוטליות ובהתבהמות שבאו לביטוי, בין היתר, בהשלכתם של החולים ושל הנכים מן החלונות בקומות הבניין היישר לרחוב וכך גרמו למותם או לפציעתם הקשה. כך נרצחו מאה וחמישים איש שהיו מאושפזים בבית חולים.

כחמשת אלפים ושש מאות יהודים שהוחתמו באות A הועברו בחשמלית לגטו לודז'. היתר הובלו אל קרונות הרכבת שחנתה במסילה צדדית ונכלאו בהם. רבים מתו בקרונות אלו עוד קודם שיצאה הרכבת לדרכה אל חלמנו וכל השאר נרצחו שם.³²

גרבוב (Grabow)

הגטו בגרבוב חוסל באפריל 1942. כל יהודים שנותרו בגטו, כאלף מאתיים וארבעים בני אדם, הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.³³

גוסטינין (Gostynin)

הגטו בגוסטינין ובו כשלושת אלפים וחמש מאות יהודים חוסל ב7- באפריל 1942. מקצת תושבי הגטו הועברו לגטו לודז', ורובם הוסעו למחנה ההשמדה בחלמנו.³⁴

גומבין (Gabin)

הגטו בגומבין חוסל באפריל 1942. ראשית הוצאו מן הגטו תחת משמר כבד כל הגברים, כשלוש מאות במספר. הם נדחסו בתוך תחנה של מכבי אש, וכאן הוחזקו במשך יממה בלי מזון ומים. על היהודים הדחוסים נפתחה אש וכמה מהם נורו למוות. ידועה לנו זהותו של אדם אחד בלבד מן הנרצחים - הירש קרבר. לאחר יממה הוסעו כולם במשאיות והועברו

למחנה לעבודת כפייה בקווינס. כל יתר הנותרים בגטו, כאלף ושבע מאות נשים, גברים וילדים, הועברו למחנה ההשמדה בחלמנו ושם נרצחו.³⁵

ברסט קויאווסקי (Brzesc Kujawski)

הגטו חוסל באפריל 1942. מקצת תושביו הועברו לגטו לודז' ורובם - למחנה חלמנו ושם נרצחו.³⁶

בז'זין (Brzeziny)

הגטו בבז'זין חוסל בימים 18-20 במאי 1942. בגטו היו כששת אלפים תושבים, ובהם גם יהודים שזה לא כבר גורשו לבז'זין מן העיירה סטריקוב (Strykow). חיסולו של הגטו התחיל ב-18 במאי במבצע נגד הילדים. תחילה נצטוו כל הנשים להתייצב עם ילדיהן. אי-התייצבות פירושה היה הוצאה להורג. את מהלך המאורעות תיאר הגרמני טאופיל שטפל (Theophil Stapel), פקיד בעירייה שנשלח לבז'זין והיה עד לאירועים. לדבריו, נאמר ליהודים שהילדים יועברו למקום אחר שבו יזכו לתנאים טובים יותר ושיש לצייד אותם אך ורק בדברים הטובים ביותר. מובן שתושבי הגטו לא האמינו להבטחות הללו, ועד מהרה היה הגטו לשדה זוועות. אנשי ס"ס לא מקומיים החלו לקרוע את הילדים בכוח מזרועותיהן של האמהות שנאבקו בהם ודחסו את הילדים לתוך שלוש משאיות, כמאה ילדים בכל משאית. בסך-הכול, לפי הערכתו של שטפל, הוסעו משם בלילה שלוש מאות ילדים. כל הילדים האלה נרצחו בחלמנו. בו בזמן עסקו אנשי ס"ס בחיפושים וברציחתם של המסתתרים.³⁷

למחרת היום נעשתה במקום סלקציה וכאלף ושבע מאות נפש, שהוגדרו לא כשירים לעבודות כפייה, הועברו בעגלות ובמשאיות לתחנת הרכבת בגלקובק (Galkowek), ומכאן הוסעו ברכבת לחלמנו - ושם נרצחו כולם. כל יתר התושבים, גברים ונשים שהוגדרו כשירים לעבודה, הועברו לגטו לודז'.³⁸

אוזורקוב (Ozorkow), שם העיר בגרמנית ברונסטדט (Brunnstadt)

הגטו חוסל בימים 13-21 במאי 1942. לדברי ראש העיר, הגרמני גאורג ארץ (Georg Aretz), היו בגטו זה כארבעת אלפים וחמש מאות נפש. בחיסול הגטו השתתפה פלוגה מספר 2 של הז'נדרמריה הצבאית (Feldgendarmarie), שהיתה מנוסה מאוד במבצעי רצח מסוג זה.³⁹

כל היהודים כונסו במגרש מחוץ לגטו, והשוטרים הגרמנים עשו את הסלקציה אגב התעללות קשה ביהודים. כאלפיים איש ואשה שנחשבו לחלשים ולזקנים במיוחד נכלאו בבניין של בית הסוהר ולמחרת הוסעו לחלמנו. מי שנבחרו לעבודות כפייה הוסעו במשאית לגטו לודז'.⁴⁰

בסוף מאי 1942 חלה הפוגה קצרה בפעולות הרצח במחנה חלמנו עקב תקלה באחד מרכבי הגז. על אירוע זה אנו למדים מתעודה נאצית נדירה שנפלה בתום המלחמה בידי הצבא האמריקאי, והיא אחת התעודות היחידות העוסקות ישירות במחנה חלמנו. התעודה מסומנת כסודית ובעלת עניין ממלכתי (Geheime Reichssache) והוכנה בעותק אחד בלבד (Einzigste Ausfertigung). זהו תזכיר מ-5 ביוני 1942 שנחתם בידי ראש מדור IID של המשרד הראשי לביטחון הרייך, אוברשטורמבנפירר ראוף. בתזכיר זה מבקש ראוף אישור להכניס שינויים טכניים במה שהוא מכנה רכבים מיוחדים (Spezialwagen). בתזכירו כותב ראוף שבשלושת כלי הרכב שהופעלו מאז דצמבר 1941 נעשו תשעים ושבעה אלף טיפולים (אין ספק שהוא מתכוון כאן לרצח של תשעים ושבעה אלף בני אדם) בלי בעיות מכניות. אבל עקב הפיצוץ שאירע בקולמהוף (חלמנו) וכדי למנוע תקלות בעתיד נחוצים כמה שינויים טכניים. המסמך אינו מפרט מתי קרה הפיצוץ ומאיזו סיבה. לעומת זאת נמצא בו פירוט מדויק של השינויים הטכניים הדרושים. הללו מתמקדים בזרימתם של גזי הפליטה ובפעולות ניקוי של פנים הרכב (כפי שאפשר להבין - לאחר המתתם של האנשים).⁴¹

אחד מאנשי סגל המחנה, אוברווכטמייסטר (סמל) משוצפולציי, אלכסנדר אדוורד שטיינקה (Alexander Edward Steinke), שהיה מוצב בדרך כלל בתוך הארמון, סיפר בעת חקירתו על פיצוץ אחר שאירע בחודש מאי 1942 בתוך הארמון במעבר למרתף.⁴² אבל שטיינקה לא פירט וגם לא נשאל בקשר לנסיבות הפיצוץ ולאופיו.

אירוע בעל חשיבות שהתרחש בחודש מאי ושאינו קשור בתקלות הללו, היה ביקורו של שר הפנים בממשלת הרייך השלישי, וילהלם פריק (Wilhelm Frick), במחנה חלמנו.⁴³

זלוצ'ב (Zloczew)

היישוב היהודי בזלוצ'ב חוסל בחודש מאי 1942 וכל מאתיים ושמונים היהודים שהתגוררו בו הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁴⁴

קוזמינק (Kozminek), בגרמנית בורנהגן (Bornhagen)

הגטו שהתגוררו בו כאלפיים ותשע מאות תושבים חוסל כנראה בשני שלבים. מקצת התושבים גורשו לחלמנו כבר בתחילת שנת 1942 ושם נרצחו. והחיסול הסופי בוצע ביולי 1942 אגב סלקציה שבמסגרתה הוסעו מקצת לגטו לודז'.⁴⁵

פיונטק (Piatek)

הגטו בפיונטק חוסל בשלבים. ב-22 באפריל הועבר מקצת תושבי הגטו לחלמנו ושם נרצחו. והגטו חוסל סופית ביולי אותה שנה.⁴⁶

קובלה פנסקיי (Kowale Panskie)

זה היה גטו כפרי שהוקם על שטחם של כמה כפרים שפוננו מתושביהם. מרכז הגטו היה הכפר צ'חולץ (Czachulec Nowy), ולכן היה גטו זה ידוע גם בשם צ'חולץ. בסך-הכול היו בגטו כששת אלפים יהודים, והללו נמנו עם הנספים הראשונים במחנה ההשמדה חלמנו. כבר ב-6 בדצמבר 1941 אספו הגרמנים כאלף ומאה אנשים, סגרו אותם בכנסייה בכפר דוברא (Dobra) באזור, וב-10 בדצמבר 1941 העבירו אותם לחלמנו. מגטו זה היו אחר-כך גם גירושים למחנות לעבודות כפייה באזור. הגטו חוסל סופית ב-20 ביולי 1942. כמאה ותשעים יהודים הועברו לגטו לודז', וכל היתר הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁴⁷

לוטומיירסק (Lutomiersk)

הגטו בלוטומיירסק, ששכנו בו כתשע מאות נפש, חוסל בסוף חודש יולי 1942. רוב תושביו הוסעו לחלמנו ושם נרצחו, ומיעוטם נשלחו לעבודות כפייה בגטו לודז'.⁴⁸

חודש אוגוסט 1942 היה הגרוע ביותר באזור ורטגאו. מבצעי חיסולם של הגטאות נעשו באינטנסיביות רבה, ויותר מעשרה גטאות מן הגטאות שעדיין נותרו חוסלו בזה אחר זה במהירות רבה. יחידות חיסול רבות פעלו בכמה גטאות בעת-ובעונה-אחת. והנה תיאור קצר של מאורעות חיסולם של הגטאות בחודש זה.

בלכאטוב (Belchatow)

חיסולו של הגטו התחיל ב-11 באוגוסט 1942 ונמשך חמישה ימים. למבצע החיסול הובאו יחידות ס"ס חזקות מערים אחרות. כל תושבי הגטו נצטוו להתייצב בכיכר לפני בית הכנסת, ואחר-כך עשו הגרמנים סלקציה ופתחו בחיפוש ממושך אחר מסתתרים. רבים נרצחו במקום. הצעירים החזקים ובעלי המלאכה שנבחרו לעבודות כפייה, הועברו לגטו לודז'. כמאה אנשים

נבחרו לבצע מה שנקרא אאורמונגסקומנדו (Aufraemungskommando) - פינוי חפצים מדירותיהם של תושבי הגטו. מקצתם הועברו אף הם לגטו לודז'. וכל היתר, מבוגרים, נשים וילדיהן וכן גם צעירים רבים, לרבות מי שנתגלו במחבואים נדחסו לתוך בית הכנסת ורק לאחר פרק זמן הוסעו למחנה ההשמדה בחלמנו.⁴⁹

שדק (Szadek)

בגטו הקטן בעיירה שדק חיו כחמש מאות איש, והוא חוסל ב-15 באוגוסט 1942. כל תושבי הגטו הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁵⁰

פיינצ'נו (Pajeczno)

מבצע חיסולו של הגטו בפיינצ'נו, שרוכזו בו גם היהודים מיישובי הסביבה, דזיאלושין (Dzialoszyn) ובז'יניצה (Brzeznicza), התחיל ב-19 באוגוסט 1942 ונמשך כמה ימים. השתתפו בו אנשי הז'נדרמריה המקומית בפיקודו של הקצין מייאר (Meyer), וכן יחידת ז'נדרמריה ואנשי גסטפו מוויילון. כמו כן גויסו גרמנים מקומיים ככוח עזר. כאלף ושמונה מאות יהודים גורשו מבתיהם, והגרמנים הריצו אותם לתוך הכנסייה המקומית והחזיקו בהם שם עד 22 באוגוסט. כמה מהם נרצחו במקום, אבל מספר אינו ידוע. נעשתה סלקציה וקבוצה קטנה של גברים הועברה לגטו לודז', אבל הרוב נשלחו למחנה ההשמדה בחלמנו.⁵¹

ויירושוב (Wieruszow)

מבצע חיסולו של הגטו בוויירושוב שהיו בו בסך-הכול כאלפיים נפש נמשך שלושה ימים, בימים 21-23 באוגוסט 1942, והתנהל באכזריות יתרה שעלתה על האכזריות הנאצית האופיינית. לביצוע חיסולו של הגטו הובאה ממקום אחר, כנראה מלודז' או מוויילון, יחידת ס"ס של חמישים איש, ואליה צורפה יחידת המשטרה המקומית בפיקודו של האוזר (Hauser), קצין בדרגת לויטננט, וכן יחידה שהיתה מורכבת מגרמנים מקומיים שחומשו לצורך ההשתתפות במבצע זה.⁵²

מקורות פולניים מזכירים גם את השתתפותם של משתפי פעולה לטוויים ושל חיילי הצבא הגרמני, הוורמכט (Wehrmacht). בתחילת המבצע נחטפו גברים בריאים (מספרם אינו ידוע) ונשלחו למחנות לעבודות כפייה באזור פוזנן. למחרת היום רוכזו יתר תושבי הגטו בשני מקומות: בתוך הכנסייה ששכנה מחוץ לגטו ובבניין המקווה. נעשתה סלקציה וכמה גברים ונשים נלקחו לגטו לודז'. במהלך הסלקציה הרגו הגרמנים מאה ושבעה יהודים. על קבוצה של כעשרים יהודים ציוו הגרמנים להעביר את גוויותיהם של הנרצחים ולקבור אותם בקבר אחים בבית הקברות היהודי המקומי. לאחר הטבח הזה הוסעו הנותרים במשאיות

לחלמנו ושם נרצחו כולם. הפולני תושב המקום, טדאוש פייטזינסקי (Tadeusz Pietrzynski), תיאר איך התעכבה סמוך לביתו אחת המשאיות הללו עקב תקלה. במשאית היו בעיקר נשים וילדים. רבים מן הנשים ניסו לנצל את המצב ולהימלט, אבל חיילי הוורמכט השיגו אותן, היכו אותן באכזריות איומה ודחסו אותן שוב בתוך המשאיות העמוסות. ליעד הגיעו כבר גוויות בלבד.⁵³

שיירדז (Sieradz)

חיסולו של הגטו בשיירדז התחיל ב-22 באוגוסט 1942 ונמשך שלושה ימים. עד אז גורשו לגטו שיירדז יהודים מגטאות הסביבה וכך הגיע מספרם של תושבי הגטו לכארבעת אלפים וחמש מאות נפש. ב-22 באוגוסט לפנות בוקר פרצו לגטו כוחות גרמניים גדולים, שהיו מורכבים מיחידות שונות של משטרת הסדר, ומאנשי ס"ס, וגסטפו. כל תושבי הגטו הוכרחו לעזוב את בתיהם ולהתרכז בכיכר, ומשם הריצו הגרמנים את כל הקהל אל המנזר על-שם נזירות אורשולנקי (Klasztor Siostr Urszulanek) ששכן סמוך לשם. כל מי שניסה להסתתר, מי שלא היה מסוגל לצאת מן הבית או התמהמה לצאת נורה למוות. את הנרצחים העלו על עגלות והביאום לבית הקברות. כמה יהודים נחטפו ואולצו לקבור את הנרצחים, ואחר-כך הרגו הגרמנים גם אותם. במנזר הוחזקו האנשים במשך שלושה ימים ורק אז הובאו המשאיות. הן נעצרו בזו אחר זו בשער המנזר, והיהודים הוצאו משם קבוצות-קבוצות במכות אימות של הגרמנים והועלו על המשאיות. רוב היהודים הובלו לחלמנו, ושם נרצחו. כמה יהודים שמספרם אינו ידוע הועברו ליערות פודמביצה הסמוכים, ושם נורו למוות. מאה שמונים וארבעה אנשים בלבד נבחרו לעבודות כפייה בגטו לודז'.⁵⁴

ויילון (Wielun)

מבצע חיסולו של הגטו נערך בימים 22-23 באוגוסט 1942. ימים מספר לפני כן גורשו לגטו ויילון יהודי העיירה פרשקה (Praszka) והם היו שותפים לגורלם של יהודי ויילון. בראש מבצע חיסולו של הגטו עמדו אנשי הגסטפו גרוסמן (Grossmann), ריכטר (Richter), אלברט (Albert), בכ (Bach) וגוטהארדט (Gotthardt), ומפקדי הז'נדרמריה המקומית מיכלסקי (Michalsky), קוי (Koy) וקוך (Koch). גם כאן התחיל המבצע כמו במקומות אחרים, ברציחתם של כל החולים המאושפזים בבית החולים. נפתח חיפוש קפדני אחר מסתתרים וכל מי שהתגלה במחבוא נורה למוות. עם הנרצחים היו יצחק מרקוס, שמואל ברט וראש היונדרט ליפשיץ. כל היהודים נצטוו להתייצב בכיכר העיר ומשם הובלו אל הכנסייה המקומית, ושם הוחזקו צפופים ודחוסים במשך ארבעה ימים. רק אחר-כך נעשתה סלקציה

שבמסגרתה בחרו אנשי מנהל הגטו בלודז', הנס ביבוב ושווינד (Schwind), במיועדים לעבודות כפייה. כל יתר האנשים הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁵⁵
ב-24 באוגוסט נתבצעו מבצעי חיסולם של הגטאות בוורטה (Warta), בלסק (Lask) ובזדונסקה וולה (Zdunska Wola).

ורטה (Warta)

בגטו התגוררו כאלפיים וארבע מאות תושבים. היהודים נצטוו להתייצב במגרש הספורט המקומי, ומשם הובלו אל המנזר ואל הכנסייה ששכנו סמוך לגטו, ושם הוחזקו דחוסים ודחוקים במשך כמה ימים בלא מזון ומים. מי שנרצחו במקום הובאו לבית הקברות ונטמנו בקבר אחים. בסלקציה שנעשתה בחר ביבוב בכארבע מאות נשים וגברים לעבודות כפייה בגטו לודז'. הנותרים הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁵⁶
הגרמניה, תושבת המקום, אולגה גינטר (Olga Guenther), היתה עדת ראייה למאורעות חיסולו של הגטו בוורטה. והנה קטע מעדותה:

פינוי הגטו בוצע באופן פתאומי. בוקר אחד הועברו כל היהודים מן הגטו למנזר ולכנסייה שנמצאו בקרבתו. הפינוי נעשה בידי משטרת ורטה. היהודים שהו כשלושה ימים בכנסייה ובמנזר, שבהם שררו תנאים איומים. שמעתי את זעקותיהם של האנשים וגם ראיתי ששברו את חלונות הכנסייה כדי שלפחות ייכנס אוויר פנימה. מן הכנסייה הוציאו גם גוויות. חוץ מקפה ומים לא קיבלו היהודים שום משקה או מצרכי מזון. ביום השלישי אורגן שילוחם של היהודים במשאיות. באותו היום באו שוטרים נוספים ואנשי ס"ס, והם שביצעו את השילוח. לא ידוע לי מאין באו אנשי הס"ס ולאילו יחידות השתייכו. אבל ראיתי שבזמן השילוח נבחרו אנשים בעלי כושר גופני, והם נשלחו ככל הנראה לליצמנשטט. הזקנים והילדים הועברו לנפת טורק ושם עמדו להרעילם בגז. קבורתן של הגוויות נועדה להיעשות בתוך מחצבת חצץ. הדבר הזה נודע לי מפיו של שוטר שהכרתיו היטב ושהיה צריך, לפי דבריו, להיות נוכח בזמן ההרעלה בגז. שמו היה לש (Laasch). הוא נהרג בעת הבריחה בינואר 1945.⁵⁷

לסק (Lask)

מבצע חיסולו של גטו לסק התחיל ב-24 באוגוסט 1942. על מהלך המאורעות העיד הגרמני אוסקר וולפינגר (Oskar Wolfinger), שנשלח מטעם השלטונות הנאציים לנהל את בנק שפרקסה (Sparkasse) בעיר לסק וכך היה עד למאורעות בעיר זו:

מבצע הפינוי החל בלילה באופן מפתיע לחלוטין מבחינתנו. כשפתחנו את הבנק באותו הבוקר, שררה בעיר מהומה ניכרת ונראו גם אנשי ס"ס זרים רבים שגירשו את היהודים מבתי הגטו. בבתים נעשו חיפושים מדוקדקים והיהודים גורשו לרחובות. כפי שזכור לי, כבר בעת החיפושים בבתים נורו יהודים. היו אנשי ס"ס שירו לתוך מבואות הבתים כשראו שהיהודים אינם יוצאים מהם תכף ומייד. מקרה אחד נודע בלסק ברבים: שני יהודים שהסתתרו לא יצאו מביתם והגרמנים רדפו אחריהם על הגג לאחר שירו לתוך דירתם דרך הסדק שמתחת לדלת. אנשי ס"ס עשו על היהודים האלה אימוני קליעה למטרה, והשניים נפגעו ונפלו מן הגג. אחר-כך הריצו את היהודים דרך העיר ודחסו אותם לתוך כנסייה קתולית. שררו שם תנאים איומים. גובה הצואה בתוך הכנסייה הגיע למעלה מרוחב היד והיהודים נאלצו להישאר שם יחד יומיים או שלושה.⁵⁸

לאחר שלושה ימים של הסגר בתוך הכנסייה הוצאו היהודים ובסלקציה שנעשתה בניהולו של ביבוב נבחרו שבע מאות ושישים גברים ונשים לעבודות כפייה בגטו לודז'. יתר האנשים, כשלושת אלפים וחמש מאות גברים, נשים וטף, הוסעו לחלמנו ושם נרצחו. לא ידוע מספרם של הנרצחים במקום. לדבריו של ההיסטוריון הפולני קרדס, רק במקום אחד, על-יד קולנוע "בלטיק", נורו למוות שלושים איש. שוטר גרמני אחד, אנשפרגר (Ansperger) שמו, רצח לפחות שמונה אנשים ובהם שישה גברים, אשה זקנה וצעירה בהיריון בת 30. ממקורות פולניים ידועים רק שמותיהם של קומץ אנשים מן הנרצחים, ואלו הם: ליב לנדברג בן 45, חנוך אידל בן 70, פייגה דובריש בת 74, רחל חנא בת 36, גיטל קורן בת 82, משה קליין, אלטר קליין, רחל יעקובוביץ בת 75, נוסים שיירדזסקי בן 65, משה פלק, יעקב קליין בן 20 ואביו בן 65, בלומה ביאלק בת 70, ינטה שוורץ בת 60, בלומה ליכמנוביץ בת 80 ואשה ששמה שיירדזסקה ובנה.⁵⁹

זדונסקה וולה (Zdunska Wola)

מבצע חיסולו של הגטו בזדונסקה וולה התחיל ב-24 באוגוסט 1942 ונמשך שלושה ימים. למבצע זה גויסו כוחות ס"ס וכוחות משטרה גדולים. רובו של הכוח היה מורכב מיחידות שבאו מלודז', אליהם הצטרפו אנשי גסטפו מקומיים ויחידת שווצפולוציי מקומית בפיקודו של הרמן פונקה. לצורך ביצוע הסלקציה בא מלודז' גם הנס ביבוב ועמו פמליה של בכירי מנהל הגטו, שכללה את אריך צרנולה, (Erich Czarnula), וילהלם ריבה (Wilhelm Ribbe), ופרנץ זייפרט (Franz Seifert).

כפי שקרה ברוב הגטאות, גם כאן התחיל המבצע ברצח המאושפזים בבית החולים. אלו נורו במיטותיהם בידי הגרמנים. כל תושבי הגטו נצטוו לעזוב מייד את בתיהם ולהתייצב בכיכר על-יד רחוב סטנשיצקה (Steszycza), ובה-בעת פרצו מאות גרמנים לדירותיהם של תושבי הגטו וירו בכל מי שניסו להסתתר או התמהמהו לעזוב את בתיהם. במקום הריכוז נעשתה

סלקציה ראשונה. למקום בא הגרמני נויבאוור (Neubauer), שהיה נציג של מפעל פרוות שהקימה בגטו זה חברת "שטריגל-וגנר" כדי לנצל את כוח עבודה הזול בגטו, וניסה להתערב אצל ביבוב כדי שישאיר את היהודים המועסקים במפעל. אבל ללא הועיל. לא בלבד שניתנה לביבוב הרשות לבחור בעובדי כפייה לגטו לודז', אלא גם ניתנה לו הרשות להעביר לרשותו את כל ציודם של המפעלים הגרמניים שפעלו בגטו זדונסקה וולה וכן את כל הרכוש שנשדד מן היהודים.

ממקום הריכוז ברחוב סטנשיצקה הריצו הגרמנים את כל היהודים לבית הקברות היהודי, וכאן החזיקו בהם במשך יומיים בלא מזון ומים. בלילה הוצבו במקום זרקורים כדי להאיר את השטח ולסכל בריחות. במקום הזה הוסיפו הגרמנים לעשות את הסלקציות והפרידו בין המיועדים לעבודות כפייה בגטו לודז' ובין יתר האנשים. הזוועות הגיעו לשיאן כשניגשו הגרמנים להפריד בין הנשים המיועדות לעבודות כפייה ובין ילדיהן. לאחר שההורים, אבות ואמהות, הראו התנגדות עשו בהם הגרמנים טבח, ירו בקהל בלא אבחנה. עם העשרות הרבות שנורו למוות נמנו משפחות שלמות, ובהם משפחת קיבל (שבע נפשות), משפחת דומברובייצקי (חמש נפשות) ומשפחת ליכוסקי (חמש נפשות).

לפי המקורות הפולניים, 8,594 אנשים הוסעו במשאיות בסיומו של המבצע אל מחנה ההשמדה חלמנו, ו-1,169 גברים ונשים הוסעו ברכבת לגטו לודז'. יותר מעשר שעות נמשכה הנסיעה ללודז' הקרובה. ובמהלכה עשרים ושבעה איש נחנקו למוות מחוסר אוויר ומן הצפיפות הבלתי נסבלת. ממי שנורו למוות הן בעת הסריקות בבתיים והן בזמן הטבח בבית הקברות, זוהו בשמותיהם מאה ותשעה-עשר יהודים. ראש העיר זדונסקה וולה העניק פרס כספי מיוחד לשלושים אנשי השוצפוליצי מן היחידה המוצבת בעירו שהצטיינו בפעולות "האקציה נגד היהודים" (Judenaktion) בימים 24-27 באוגוסט 1942. יחידה זו צורפה כאמור לכוחות גדולים הרבה יותר שהובאו מלודז' כדי להוציא אל הפועל את חיסולו של הגטו בזדונסקה וולה.⁶⁰

לוטוטוב (Lututow), בגרמנית לנדשטט (Landstett)

מבצע חיסולו של הגטו נערך ב-25 באוגוסט 1942. לפנות בוקר פרצו אל הגטו כוחות גרמניים גדולים, הוציאו מדירותיהם את כל תושבי הגטו ודחסו אותם בתוך הכנסייה המקומית. כל מי שניסה להסתתר או להתנגד נורה בידי הגרמנים. לפי מקורות פולניים, זוהו מקרב הנורים למוות היהודים האלה: יצחק מאיר אהרונוביץ בן 78, חנה ברקנוולד בת 50, שלמה בנדט בן 57, חיה ארליך בת 70, שרה יבלונסקי בת 60, בר קרול בן 35, שרה קרול בת 65, אברהם לבקוביץ בן 30, יעקב לבקוביץ בן 20, אסתר לבקוביץ בת 55, שרה לבקוביץ בת 60, צילה שיירדזקי בת 51, אברהם פיק בן 40, ליפה דוידוביץ בן 35, וולף ארדנס בן 28.⁶¹

על מהלך המאורעות העידה הגרמנייה אירמגרד ולר (Irmgard Weller), שנשלחה ללוטוטוב מגרמניה ועבדה בתור פקידה במנהל העיר, וכך אמרה ולר בעדותה:

כשעברתי בבוקר סמוך לשעה שבע בדרכי למשרד שלייד הכנסייה, היא היתה נעולה הרמטית בידי אנשי ס"ס ז'נדרמים, שבהם היו גם תושבי לוטוטוב. את הכנסייה כיתרה טבעת כפולה של אנשי ס"ס ז'נדרמריה, שהיו חמושים - ככל שאני זוכרת - במקלעים וברובים. כפי שנודע לי, הובאו כל היהודים בלילה הקודם מאזור המגורים היהודי ומסביבת לוטוטוב והוכנסו לתוך הכנסייה. הואיל וכמה יהודים הצליחו להימלט, הוקפה הכנסייה בשרשרת כפולה של זקיפים. בכנסייה נמצאו כאלף וחמש מאות יהודים, מטף ועד זקן... הם הושארו שם עוד כמה ימים ואחר-כך - ככל שזכור לי - הועברו משם במשאיות. את השילוח ארגן הס"ס. איני יכולה לקבוע האם השתתפה הז'נדרמריה המקומית בפעולה זו.⁶²

יומיים היו היהודים כלואים בכנסייה, עד שבאו לשם ביבוב ואנשי גסטפו מלודז'. בסלקציה שעשו, נבחרו כמה עשרות גברים לעבודות כפייה בגטו לודז', וכל היתר הוסעו לחלמנו ושם נרצחו.⁶³

זלוב (Zelow)

מספרם של היהודים הכלואים בגטו זלוב, לרבות פליטים, נע בין ששת אלפים לשבעת אלפים איש. כבר בחודש יוני 1942 התבצע גירוש חלקי מגטו זלוב, שבמסגרתו נשלחו תשעים ושישה תושבים לגטו לודז'. לא ידוע מספר המיועדים להמתה ששולחו באותו מבצע לחלמנו. בחודש אוגוסט נעשה עוד מבצע גירוש, שבעקבותיו גורשו מאה ארבעים ותשעה מתושבי הגטו לגטו לודז'. אי אפשר לקבוע מה היה מספרם של האנשים שנרצחו במקום או שולחו אל מותם בחלמנו.

ב-14 בספטמבר 1942 ביצעו הגרמנים את מבצע החיסול הסופי של הגטו בזלוב. לפי עדותו של הגרמני אלפרד קנול (Alfred Knoll), רוכזו תושבי הגטו בבית החרושת המקומי "לבה" (Lewe) ובכנסייה המקומית, ומשם הוסעו במשאיות שבאו מלודז'. רק קומץ קטן, ארבעים ואחד אנשים בסך-הכול, גורשו לגטו לודז'. כל היתר נשלחו למחנה חלמנו או נרצחו במקום.⁶⁴ בדוח של מדור IIB4 של הגסטפו בלודז' מ-2 בספטמבר 1942 מדובר על השלמת גירושם של היהודים מן הנפות האחרונות של חבל ורטגאו. לפי הדוח הזה, גורשו 33,371 יהודים מנפות ויילון, שיירדז, לסק וטורק. בדוח מצוין שרבים מן היהודים הללו הועברו לעבודה (Arbeitseinsatz), כלומר לעבודות כפייה. הדוח אינו כולל מספרים של המגורשים לגטו לודז', אינו מזכיר את מחנה חלמנו ואינו מצוין את מספר הנרצחים בעת מבצעי הגירוש. לעומת זאת מדגיש הדוח שהכוחות שביצעו את הגירושים בנפות הללו נעזרו בכוחות של

ז'נדרמריה ממונעת ובנפת לסק - גם בפלוגה של שוצפוליצי שיהובאה במיוחד לשם כך מלודז'. צוין בדוח שלאחר הגירושים מן הנפות הללו נשארו יהודים בגטו לודז' בלבד.⁶⁵

ג. עמידתם של יהודי האזור

יותר מכל אזורי פולין הכבושה בלט חבל ורטגאו בהיעדר המוחלט של תנאים, ולו המינימליים ביותר, שיש בהם לאפשר מידה של התנגדות מאורגנת, כפי שהיה במרכזה של פולין ובמזרחה. זה היה אזור של התיישבות גרמנית מרוכזת, ומספרם של התושבים הגרמנים באזור עמד בקיץ 1942 על כשמונה מאות אלף איש.⁶⁶ כמו כן זה היה חבל ארץ מישורי, נטול יערות ראויים לשמם, שאולי אפשר היה למצוא בהם מקומות מסתור; אזור בלי פרטיזנים שאפשר היה להתחבר אליהם; ואזור נטול תושבים אוהדים המוכנים להסתכן ולהושיט עזרה. בתנאים אלו לא יכלו לקום במקום ארגוני מחתרת שיכינו את האוכלוסייה להתנגדות מזוינת כלשהי או לבריחה מאורגנת מן הגטאות. אין זאת אומרת, שהאוכלוסייה היהודית בוורטגאו היתה פסיווית בעת מבצעי החיסול של הגטאות. נהפוך הוא. התאוריה על הפסיוויות, כביכול, של האוכלוסייה היהודית מבוססת על חוסר ידע ועל אי-הבנת המצב לאשורו, על מכלול נסיבותיו הטרגיות.

בהיעדר מוחלט של תנאים שיאפשרו ולו מידה של התנגדות קבוצתית, התמקדו היהודים בהתנגדות אינדיווידואלית מעיקרה, נמרצת ביותר אבל חסרת סיכויים. האנשים סירבו להשלים עם המצב וחיפשו נואשות דרכי הצלה וכך התרבו הניסיונות להסתתר או לברוח - אלא שרובם ככולם נחלו כישלון. על ניסיונות ההתנגדות האלה יש בידינו פירווי מידע בלבד, ובין היתר אפשר ללמוד עליהם מן הדוחות המעטים של מדור II B4 של הגסטפו בלודז' שנשתמרו. וכך נכתב בדוח מ-9 ביוני 1942 על חיסולם של הגטאות בנפת בז'זין:

מאחר שיהודי הנפה ידעו כמובן על הפינוי, הם ניסו להפריע לביצועו על-ידי מכירת נכסיהם, על-ידי בריחה לגרל-גוברנמן, ובכלל - על-ידי סירוב לציית להוראות השלטונות. בעקבות זאת הציע המשד הראשי לביטחון הרייך (RSHA) לנקוט אמצעים חמורים ביותר נגד היהודים, והרייכספירר הורה פעמים רבות על הוצאות להורג. וכך ניתלו עד עתה בפומבי בסך-הכל תשעים וחמישה יהודים.⁶⁷

מעניין בנושא זה הדוח של אותו מדור מ-2 ביולי 1942. הוא מתאר את המצב בגטו לודז', מוסר כמה נתונים על התמותה שם וכן נדרש לבריחות מגטאות בערי השדה. והנה קטעים מן הדוח:

לעומת אשתקד, הוחמר מצב בריאותם של היהודים פי שלושה, אף-על-פי שזקן היהודים נוקט את כל האמצעים האפשריים כדי לשמור על כושר עבודתם של בני הגזע שלו... תמונה שונה מתקבלת בקשר ליהודים בערי השדה שאפשר לרסנם רק בעונשים חמורים ביותר, משום שהם מנסים כל הזמן לעזוב את אזורי מגוריהם בניגוד לחוק, כדי להבריח את הגבול הירוק הסמוך של הגנרל-גוברנמן. במקרה אחד נתפסו שישה יהודים מנפת וילונגן (Welungen) כשניסו לעבור את הגבול לגוברנמן ואחד מהם נורה בעת מנוסתו. לפיכך הועברו היהודים לטיפול מיוחד - זונדרברהנדלונג (Sonderbehandlung) - שפירושו היה חיסול.

בתקופה שבה עוסק דוח זה נמסר על היעדרותם של תשעה יהודים מן העיר ורטה בנפת שיירדז ששוטטו במחוז. כאמצעי הרתעה המליץ המשרד הראשי לביטחון הרייך על טיפול מיוחד נגד היהודים, כדי לתת להם להבין שנוקטים נגדם אמצעים חמורים נוספים.⁶⁸ והנה קטע מן הדוח של אותו מדור מ- 27 ביולי 1942:

הואיל ויהודים רבים, בייחוד מערי השדה, עוזבים את מקומות מגוריהם בניגוד לחוק ומשוטטים במחוז, הורה המשרד הראשי לביטחון הרייך להוציא להורג בפומבי בחודש יולי לשם הרתעה שלוש-עשר יהודים, וזה מנינם: תשעה בוורטה, נפת שיירדז, שניים בעיר הנפה לסק ושניים בגטו לודז'. שני היהודים האלה חוסלו בגלל סירוב לעבוד. עוד שמונים וחמישה יהודים מערי השדה נתפסו גם הם בתקופה שבה עוסק הדוח משום שעזבו את מקומות מגוריהם באופן לא חוקי כדי לברוח לגנרל-גוברנמן. שישה מאותם יהודים מתו כבר בבתי הסוהר. כל האחרים נמסרו לטיפול מיוחד לפי הוראותיו של המשרד הראשי לביטחון הרייך.⁶⁹

על מותם של יהודים שנרצחו לאחר שנמלטו מן הגטאות אפשר למצוא פירוור מידע במקורות פולניים. והנה כמה נתונים ממקורות אלו:

ב- 20 בדצמבר 1941 נתגלו על-יד היישוב פומרזני פבריצי'נה (Pomorzany Fabryczne) שבנפת קלודווה בני משפחת איימן: אריה, צירלה, חוה ומרים, ונורו למוות בידי הגרמנים.⁷⁰ בחודש מאי 1942 הרגו הז'נדרמים מתחנת המשטרה ביישוב פיזדרי (Pyzdry) שני יהודים שנמלטו מגטו בבז'זין. אלו היו: מרדכי מנדלבאום, יליד 1923, וראובן זילברוסר, יליד 1900.⁷¹

באותו החודש הרגו הגרמנים שבעה-עשר יהודים שנמלטו מגטו קולושקי (Koluszki) ונתגלו על-יד היישוב פליצי'נוב (Felicjanow) שבנפת בז'זין.⁷²

באותו מקום הרגו הגרמנים בחודש יוני 1942 עוד שמונה יהודים שברחו מגטו קולושקי.⁷³

ב- 2 ביולי 1942 נורה למוות בידי ז'נדרם גרמני מתחנת המשטרה בפיזדרי היהודי מלך נוימן.⁷⁴

באותו מקום נורו למוות ב- 7 ביולי 1942 עוד שלושה יהודים.⁷⁵ בספטמבר 1942 הרגו השוטרים הגרמנים שני יהודים שנמלטו מן הגטו בזדונסקה וולה אבל הצליחו להסתתר בסביבה במשך כשבוע ימים בלבד.⁷⁶ כל חודש ספטמבר הוסיפו המשמרות הגרמניים לפעול בשטח הגטו הנטוש והצליחו לגלות קבוצות ויחידים שהסתתרו שם. כך הם נתפסו יותר מארבעים יהודים וירו בהם למוות.⁷⁷

בחודש אוקטובר 1942 הרגו הגרמנים שלושה יהודים בלוברניץ (Lubraniec) שבנפה ולוצלוק.⁷⁸

ב- 31 במרס 1943 נתגלתה ביישוב (Chrzanow) שבנפת פלשב (Pleszew), היהודייה פאולינה זיידל ונורתה למוות בידי הגרמנים.⁷⁹

בחודש יוני 1943 נתגלתה בסומפולנו ונרצחה בידי הגרמנים היהודייה שרה גולינסקה.⁸⁰ בשנת 1943 (התאריך המדויק אינו ידוע) נתגלו ונרצחו שבעה יהודים ביישוב רדזן נובי (Redzen Nowy) שעל-יד מיקוליוב (Mikolajow), שבנפת בז'זין.⁸¹ הפולני (Mieczyslaw Szlenk), תושב העיירה פייצ'ני העיד שבעת חיסולו של הגטו בעיירה זו ניסו כמה יהודים להימלט, אבל נתפסו ונורו למוות בידי הגרמנים. עם הנרצחים נמנו: משה קוזיבודה, צעיר בן 17, יעקב אברמוביץ, פולה זבדסקה ויהודי ששמו גרבר.⁸² לא ידוע לנו על בריחות מגטאות בחבל ורטגאו שהסתיימו בהצלחה מלאה ובמציאת מקום מסתור עד ליום השחרור. בריחה שנחלה הצלחה חלקית בלבד היתה בריחתו של משה קלמר מגטו זיחלין. והנה קטע מזיכרונותיו:

בפורים 1942, בלילה קר, הגיעה לכל בית בגטו עגלה רתומה לסוסים, וז'נדרמים העמיסו את כל היהודים על העגלות והסיעו אותם לכיוון קרושניוויצה. אני עם משפחתי וכן משפחת מורגנטלר, בורובר ובבא, היינו בעגלה אחת. העגלות נשמרו על-ידי הז'נדרמים. ידעתי היטב לאן מובילים אותי ומה יהיה בסופי, ובלבי גמלה החלטה. בלי להגיד לאיש דבר, ניצלתי רגע שהז'נדרם לא השגיח וקפצתי מעל העגלה. כך עשו גם סלק זלוטק ומיכאל אורבך. שלושתנו זינקנו לתוך היער. אמנם ירו עלינו, אך למזלנו לא פגעו. כל הלילה נדדנו ביער עד שהגענו לגומבין. שם היינו יומיים ולבסוף נלקחנו למחנה ריכוז. משלושתנו רק אני נשארתי בחיים.⁸³

מייצ'יסלב ווזניאק (Mieczyslaw Wozniak) כותב, שכמה משפחות יהודיות נמלטו מגטו קוז'מינק ומצאו מקלט אצל איכרים פולנים בכפר סלוביקי. המחבר אינו מציין אם הצליחו האנשים לשרוד עד לשחרורו של האזור.⁸⁴

בייחוד היו טרגיים מאבקהן של משפחות שלמות שסירבו להיפרד והעדיפו למות יחד. ההורים, ובייחוד האמהות, נאבקו כדי למות יחד עם ילדיהם. בשל ההשמדה הטוטלית לא נשמרו אלא תיאורים מעטים מאוד על מאבקים אלו. הפקיד הגרמני טאופיל שטאפל שהיה, כאמור, עד ראייה למבצע חיסולו של גטו בז'זין ולקייחתם של העיד את הדברים האלה:

היהודים אמרו שסיפרו להם שהילדים יועברו מן הגטו למקום אחר שבו ישופר מצבם. על הילדים היה לקחת עמם חפצים הכרחיים ביותר. תוהו ובוהו איום שרר שם. הילדים בכו וצעקו וגם האמהות שילדיהן נלקחו מהן התרוצצו מסביב מיואשות. את הילדים צופפו על המשאית ואנשי שירות הסדר, שהכרתי אותם בשעתי לפחות מתוך ראייה, נהגו בילדים בגסות רבה במיוחד. כשהורמה הדלת האחורית, ראיתי שהילדים עמדו דחוסים כל-כך על משטח המשאית עד שהם לחצו בכוח זה על זה. ראיתי גם איך נאבקה אם אחת כדי להצטרף לילדה במשאית. הרביצו לה מכות, אבל היא הצליחה לעלות למכונית בעקבות הילד.⁸⁵

במאמר שנסב על פעולותיה של המשטרה הנאצית בפביאניץ כתב קרדס על המאורעות בעת חיסול הגטו את הדברים האלה:

בזמן הפרדתן של המשפחות ולקייחת הילדים מידי הוריהם הופעל כוח רב עצמה וכשנראה סימן של התנגדות כלשהי באה ענישה כבדה. בנסיבות אלו נרצחו משה שיירדזקי בן 17, משה ינקובסקי בן 18, חנוך ברלינסקי בן 17, וולף מנדל בן 65, לאה מנדל בת 35, משה באואר בן 85, משה לוי בן 63, פייבל הופונג בן 59.⁸⁶ יעקב סוסק, שאסף עדויות על חיסולו של הגטו בזדונסקה וולה, מביא, בין היתר. תיאור על מותה של אשה ששמה רווסקה, אשתו של אלק רווסקי. את האשה עם בנה בן החמש גילה הגרמני הלמריק. כשנאבקה האשה בגרמני ולא הניחה לו לנתק את בנה מזרועותיה, ירה הלה קודם כול בילד והרגו בזרועות אמו, אחר-כך הרג גם את האם.

יעקב סוסק רשם גם את שמותיהם של יהודים שנתגלו במקומות מסתור ונורו למוות, ובהם: ליב רוזנברג ובנו שמאי, ליב ליפקס והרש מאירשטיין ואשתו ובנו. הוא גם נוקב בשמותיהם של אנשים שיכלו להיכלל בקבוצת המיועדים להישלח לעבודות כפייה בגטו לודז', אבל העדיפו ללכת אל מותם יחד עם משפחותיהם ועם רוב תושבי הגטו. בהם היו: הרב יעקב שמש, יעקב פקנטרגר, איש ציבור ידוע בעיר זו, והרב מנחם כבלך.⁸⁷

התברר שבמצב ששרר בחבל ורטגאו בעת חיסולם של הגטאות בערי השדה, היה השילוח לגטו לודז' הסיכוי הכמעט יחיד להינצל, ולו לפרק זמן. הנס ביבוב, הנאצי האכזר, שלקח חלק

בהפעלתו של מחנה ההשמדה בחלמנו ובארגון מבצעי החיסול של הגטאות בערי השדה של ורטגאו, ושלא נרתע מלהפריד בין בני משפחה ולא אחת קרע באכזריות ילדים מזרועות אמהותיהן, מפלצת אדם זו היתה אפוא למושיע הבלעדי. בחירתם של האנשים לעבודות כפייה בגטו לודז' בידי ביבוב פירושה היה הארכת החיים, ולו גם בתנאים קשים ולפרק זמן לא ידוע. מי שביבוב לא בחר בו לעבודה בגטו לודז' נדון למוות מידי ובלתי נמנע. מן הטעם הזה שאפו רוב היהודים להיכלל בעת מבצעי חיסולם של הגטאות עם מי שנבחרו לשילוח לגטו לודז'.

בסך-הכול הועברו לגטו לודז' מן הגטאות שבחבל ורטגאו שמונה-עשר אלף וחמש מאות גברים ונשים, ומרגע זה הם חלקו את גורלם עם גורלם של יתר תושביו של גטו זה. על מצבם של אנשים אלו עם הגיעם לגטו לודז' אפשר למצוא מידע, בין היתר, בכרוניקה של גטו לודז'. וכך נכתב בידיעון מס' 34 מ-17 במאי 1942, בכתבה שהוכתרה בכותרת "פליטים ראשונים מערי השדה":

בהתאם להודעת השלטונות [הגרמניים], החלו ביום א', סמוך לשעה 4 לפנות בוקר, להגיע לכיכר שוק בלוטי חשמליות, הגדושות פליטים מפביאניצה... סך-הכל הגיעו כמאה חשמליות. הטרנספורט כלל 2,370 איש, לרוב הגיעו נשים וילדים. לבאים לא היו חבילות בכלל. הם סיפרו, כי הגירוש בא כרעם ביום בהיר. יום לפני-כן כינסו את כל האוכלוסייה היהודית בנקודת-ריכוז, באמתלה של עריכת רישום התושבים. מסיבה זו איש לא הביא עמו דבר מן הבית. בנקודת הריכוז נעשה מיון, שעיקרו היה בכך, שילדים עד גיל 10 הופרדו (אירעו גם מקרים של ניתוק תינוקות משדי האמהות), וכן חולים וחסרי-אונים. הנותרים חולקו לקטגוריות A ו-B, שפירושו כושר-עבודה קטן או גדול יותר. אלה האחרונים נועדו מייד לטרנספורט, שהגיע לכאן.⁸⁸

ובידיעון מס' 36 מ-19 במאי 1942 נתפרסמה רשימה בכותרת "הגיעו מפביאניצה ומבז'יני", ובה נכתב כך:

לאחר פליטי פביאניצה הגיע תורה של בז'יני. הטרנספורט הראשון ברכבת מבז'יני הגיע לתחנת רדוגושץ' היום בשעה 9 בבוקר... בצהריים ואחרי-הצהריים הגיעו עוד טרנספורטים של פליטים מבז'יני. את הדרך עברו בכביש, חלק ברגל וחלק בעגלות. החפצים שלהם הובלו לגטו והם נמצאים בהשגחת השלטונות המקומיים. בבז'יני הותר לכל אחד לקחת 12.5 ק"ג. ילדים מתחת לגיל 10 נלקחו והובלו - לעיני ההורים המיואשים - בכיוון בלתי-ידוע. נודעת בגטו הטררגדיה של הרוקח המקומי, אשר נסע לפני חודשים אחדים לבז'יני על-מנת לקבל שם את תפקיד הרוקח, הוא חזר אתמול לגטו במצב של דיכאון מוחלט, משום שנלקח ממנו

בנו-יחידו בן החמש. עם אנשי פביאניצה שב לגטו ד"ר אורבך, אשר יצא לפני חודשיים לפביאניצה, בהתאם לתביעת השלטונות שהזדקקו לרופא. הוא נסע עם כל רכושו, ואפילו עם מכשור רפואי יקר-ערך, וחזר ללא כלום. לפנות-ערב נפוצה ידיעה משמחת, כי מבז'זני הגיעו 200 ילדים. זיק של תקווה נעור בלבותיהם של האמהות והאבות, אולם התברר, כי היו אלה ילדים מעל גיל 10.

במשך יומיים הגיעו מפביאניצה 2,370+920 איש, כלומר סך-הכל 3,290. היום הגיעו מבז'זני 1,420 איש, וסך-הכל צריכים להגיע כ-6,000 איש... בין אנשי בז'זני מצויים גם 300 מתושבי סטריקוב.⁸⁹

כתבה חשובה בכותרת "הלוך-הרוח בקרב תושבי הגטו" התפרסמה בידיעון מס' 37 מ-21 20- במאי 1942, ובה נכתב כך:

הלך-הרוח בקרב תושבי הגטו השתנה לחלוטין החל מיום א' (17 במאי). הסיפורים על מעשה הגירוש בערי שדה גרמו דיכאון לכלל התושבים. מזעזע במיוחד הוא ביקור בנקודה ברחוב מסרסקה 22, בה שוכנו למעלה מאלף (1,082) נשים, שהגיעו מפביאניצה. בכל חדר, בכל פינה, נראות אמהות, אחיות, סבתות, המרעידות בבכי מר ומתייפחות בשקט על ילדיהן הקטנים. כל הילדים עד גיל 10 נשלחו בכיוון בלתי-ידוע. יש מהן שאיבדו שלושה, ארבעה ואפילו שישה ילדים. עד מעמקי הנפש מרגש אותו ייאוש חרישי, שהוא כה שונה מן היללות הקולניות, שהסכנו להן בשעת פטירות ובהלוויות, אך הוא יותר אמיתי וכן. מה תימה, שכל מי שיש לו ילדים קטנים או הורים קשישים, מצפה בחרדה לימים שיבואו. האופטימיסטים הגדולים ביותר איבדו את התקווה. עד עתה היו סבורים, שתודות לעבודה יצליח הגטו להתקיים ובו רוב האוכלוסייה, ללא פירוד המשפחות. עכשיו נראה, שאף תקווה זו נכזבה. בבז'זני ובפביאניצה היה שפע הזמנות, אך הדבר לא הציל את היהודים מן הגירוש המוחלט. החרדה לגורל הגטו שלנו מדירה שינה מעיני כל אדם.⁹⁰

בידיעון מס' 80 מ-9 ביולי 1942 התפרסמה כתבה נרחבת בכותרת "הגיעו מגורשים מקליש והסביבה",⁹¹ ובידיעון מס' 122 מ-19 באוגוסט 1942 התפרסמה הכתבה "תושבים חדשים מגיעים" ובה נכתב כך: "במשך השבוע האחרון אין יום, שהשלטונות אינם מעבירים לגטו כמות מסוימת של יהודים מערי-השדה. הם מגיעים לעתים קרובות ביותר ישר מהעבודה, ללא אפשרות לקחת עמם בגדים או לבנים."⁹² ולבסוף, הנה מובאה מידיעון מס' 131 מ-28 באוגוסט 1942:

הגיעו יהודים מפביאניצה, בלחטוב, אוזורקוב, זלוב, ויילון, סטריקוב, שיירדז, לאסק, ולאחרונה מזדונסקה וולה, והעברת תושבים חדשים לגטו אינה פוסקת. בעת ובעונה אחת מובילים, כבר לא במשאיות, אלא בקרונות חשמליות, כרים וכסתות מאותן העיירות, ותופעה חדשה זו השתלטה על כל המוחות. הבאים מספרים בדרכים שונות על חוויותיהם האחרונות, אך בכל הסיפורים בולטת אותה הנימה של כאב וייאוש. לא כולם הגיעו, בני משפחה הופרדו זה מזה וקשה אפילו לקבוע, מדוע אחדים מצאו את עצמם בגטו ואחרים היו נאלצים לבחור בדרך אחרת, עגומה יותר. קשה למצוא בכל אלה איזה שהוא קו מנחה ודווקא עניין זה מעמיק את עגמת-הנפש הכללית. שוב השתרר בגטו איזה שהוא חוסר ביטחון ללא-פשר. מייסרים את האנשים סיפורי הבאים ואותו נעלם גדול, שהוא גרוע מן המציאות הרעה ביותר.

93

מקור: שמואל קרקובסקי, כפר נידח באירופה: חלמנו (קולמהוף) מחנה ההשמדה הנאצי הראשון, תשס"א, יד ושם ירושלים. עמ' 71-97

הערות

1 המשפט נגד הלמוט קריזונס, Schlussbericht in dem Vorermittlungsverfahren gegen Krizons und Andere, ZSL, V 203, AR-Z 161/67 (להלן קריזונס).

2 Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce Rejestr miejsc i 2 faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939-1945, Województwo sieradzkie, Warszawa 1981, p. 55 (להלן Rejestr).

3 קריזונס, עמ' 49.

4 שם, עמ' 59.

5 ZSL, 203 AR-Z/SB VI 5. בתיק זה נמצאת רשימה שמית של 181 מן הנרצחים. ראה גם פנקס קהילות לודז', עמ' 119.

6 Antoni Galinski, Getto w Zdunskiej Woli 6 (Zdunska Wola) -23 באוקטובר 1987 (להלן Galinski).

7 קריזונס, עמ' 77-78. ראה גם OKL, Ds 438/67.

8 קריזונס, עמ' 54-56.

9 שם, עמ' 57; פנקס קהילות לודז', עמ' 185. ראה גם OKL, Ds 167/67.

- 10 עדותו של זאב שקופ, ארכיון יד ושם, 03/3178. ראה גם ZSL, 203 AR-Z 161/67, SB-VI.
- 11 ZSL, 203 AR-Z 161/7 11, כרך 7.
- 12 קריזונס, עמ' 106-107.
- 13 שם, עמ' 93.
- 14 פנקס קהילות לודז', עמ' 221.
- 15 Ryszard Jaloszynski; "Poczekalnia smierci", *Przegląd Koninski*, 27 kwietnia 1986.
- 16 קריזונס, עמ' 76; פנקס קהילות לודז', עמ' 92.
- 17 Yisrael Gutman and Michael Berenbaum (eds.), *Anatomy of the Auschwitz death camp*, Washington D.C. 1994, pp. 50-51
- 18 Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej, Zbiór dokumentów (Zebrali i opracowali, Berenstein, Eisenbach, Rutkowski), Warszawa 1957, p. 288
- 19 שמואל קרקובסקי, "אבידות יהדות פולין בשואה - הערכה סטטיסטית", *דפים לחקר תקופת השואה*, מאסף ב, מקום תשמ"ב, עמ' 235.
- 20 Peter Witte, Zwei Entscheidungen in der "Endloesung der Judenfrage": Deportationen nach Lodz und Vernichtung in Chelmno, *Theresienstaedter Studien und Dokumente* 1995
- 21 פנקס קהילות לודז', עמ' 119.
- 22 ארכיון יד ושם, M-1/2529.
- 23 Janusz Wrobel, *Getta w powiatach kutnowskim i gostyninskim*. הרצאה בכינוס בדדונסקה וולה ב-23 באוקטובר 1987 (להלן Wrobel).
- 24 שם. ראה גם פנקס קהילות לודז', עמ' 247.
- 25 פנקס קהילות לודז', עמ' 229. ראה גם Wrobel.
- 26 Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945*, Informator Encyklopedyczny, Warszawa 1979, p. 283 (להלן *Obozy hitlerowskie*). ראה גם קריזונס, עמ' 54.
- 27 ZSL, 203 AR-Z 161/67 11, כרך 7, עמ' 142-143.
- 28 קריזונס, עמ' 53-54; פנקס קהילות לודז', עמ' 185.
- 29 Franz Bock alias Alexander Hohenstein, *Warthelaendisches Tagebuch aus den Jahren 1941-1942*. Stuttgart 1961, pp. 142-143

- Jerzy Libiszewski, getta w powiecie wloclawskim 30
וולה ב-23 באוקטובר 1987.
- 31 שם.
- Andrzej Kardas, "Z problematyki organizacji i dzialalnosci policji 32
hitlerowskiej w Pabianicach", *Biuletyn Okregowej Komisji Badania Zbrodni*
hitlerowskich w Lodzi, I, Lodz 1989, p. 62. ראה גם פנקס קהילות
לודז', עמ' 179.
- Obozy hitlerowskie, p. 190 33. ראה גם פנקס קהילות לודז', עמ' 85.
- Dabrowska, p. 168 34. ראה גם p. 186 Obozy hitlerowskie.
- 35 עדותו של יצחק וייצמן, ארכיון יד ושם, 033/4655. ראה גם Wrobel; Obozy
hitlerowskie p. 170.
- Obozy hitlerowskie, p. 119 36.
- 37 קריזונס, עמ' 47, 49-50; ZSL, 203 AR-Z 161/67; פרק 8.
- 38 פנקס קהילות לודז', עמ' 60; Cezary Jablonski, Eksterminacja skupisk
zydowskich w powiecie lodzkim wiejskim. הרצאה בכינוס בזדונסקה וולה ב-23
באוקטובר 1987.
- ZSL, 203 AR-Z 161/67 SB II C 39.
- 40 פנקס קהילות לודז', עמ' 44-45; קריזונס, עמ' 53.
- 41 National Archives, Alexandria, U.S.A., T-115, roll 254. עותק בארכיון יד ושם,
מיקרופילם JM/4557.
- Justiz und NS-Verbrechen, p. 240 42.
- 43 ארכיון יד ושם TR-10/887, כרך 7A, עמ' 1284.
- 44 פנקס קהילות לודז', עמ' 122.
- 45 Mieczyslaw Wozniak, Getta w powiecie kaliskim i w Wieruszowie, הרצאה
בכינוס בזדונסקה וולה ב-23 באוקטובר 1987 (להלן Wozniak).
- 46 פנקס קהילות לודז', עמ' 202; Obozy hitlerowskie, p. 382.
- 47 פנקס קהילות לודז', עמ' 221.
- 48 שם, עמ' 150; כרוניקה של גטו לודז', ב, עמ' 168; Obozy hitlerowskie p. 279.
- 49 ZSL, 203 AR-Z 161/67, כרך 6; שם, כרך 7; ארכיון יד ושם, 03/3178.
- 50 פנקס קהילות לודז', עמ' 263; Obozy hitlerowskie, pp. 482-483.
- 51 פנקס קהילות לודז', עמ' 184; ZSL, 203 AR-Z 161/67, כרך 3.
- 52 ZSL, 203 AR-Z 161/67, כרך 9.

Wozniak 53; פנקס קהילות לודז', עמ' 102; עדותו של חיים שוורצברט, ארכיון יד ושם 03/2971; עדותו של טדאוש פיטז'ינסקי (Tadeusz Pietrzynski), ארכיון יד ושם, 03/4927

54 OKL, Ds. 234/67; Maria Paduszynska, Getta w powiecie sieradzkim הרצאה בכינוס בזדונסקה וולה ב-23 באוקטובר 1987.

55 ZSL, 203 AR-Z 161/67, סך 6; פנקס קהילות לודז', עמ' 98,

56 ארכיון יד ושם 03/3155; Dabrowska, p. 162.

57 ZSL, 203 AR-Z 161/67, SB V/1

58 ZSL, 203 AR-Z 161/67, סך 7.

59 Andrzej Kardas, Getta w powiecie laskim הרצאה בכינוס בזדונסקה וולה ב-23 באוקטובר 1987.

60 Galinski ראה בהרצאתו נכללה גם רשימה שמית של מאה ותשעה-עשר יהודים שנרצחו ושל שלושים פושעים נאצים, אנשי השוצפוליצי, ש"הצטיינו" בפעולות הטבח נגד היהודים בעיר. ראה גם ארכיון יד ושם, 03/1262; שם, 03/1256. כן ראה OKL, Ds. 438/67.

61 Marianna Paduszynska, "Zagłada Żydów lututowskich w latach 1939-1942", *Biuletyn Okregowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Lodzi*, III, Lodz 1994, p. 79

62 ZSL, 203 AR-Z 161/67, סך 3.

63 פנקס קהילות לודז', עמ' 148.

64 שם, עמ' 120-121. ראה גם ZSL, 203 AR-Z 161/67, סך 7.

65 ZSL, 203 AR-Z 161/67, Dokumenty B, pp. 307-308

66 Luczak, p. 80

67 ראה לעיל, הערה 65, עמ' 302.

68 שם, עמ' 303-304.

69 שם, עמ' 305-306.

70 Rejestr, wojewodztwo koninskie, pp. 44-45

71 שם, עמ' 46.

72 *Przegląd Zachodni*, 1/2 (1955), p. 347 (להלן *Przegląd Zachodni*).

73 שם.

74 Rejestr, p. 9

75 *Przegląd Zachodni*, p. 315

76 שם, עמ' 354.

- OKL, Ds. 438/67 77
Przegląd Zachodni, p. 339 78
Rejestr, p. 18 79
80 שם, עמ' 51.
Przegląd Zachodni, p. 347 81
OKL, Ds. 405/67 82; ZSL, 203 AR-Z 161/67, כרך 3.
83 משה קלמר, "ימים אחרונים של ז'יחלין", ספר ז'יחלין (העורך: עמי שמיר), הוצאת ארגון
יוצאי ז'יחלין בישראל ואמריקה, 1974, עמ' 141-140.
Wozniak, p. 8 84
ZSL, 203 AR-Z 161/67 85, כרך 7.
Kardas, p. 62 86
87 ארכיון יד ושם, 03/1256.
88 כרוניקה של גטו לודז', א, עמ' 516.
89 שם, עמ' 525.
90 שם, עמ' 531.
91 שם, ב, עמ' 112-114.
92 שם, עמ' 196.
93 שם, עמ' 208.